

trokken, grijs-groene barakken. Sommige waren van steen en hadden in haar goede dagen dienst gedaan als paardenstallen, andere waren van hout. De meeste waren verzwakt, bouwvallig, slecht afgedekt en tochtig. Verschillende daken waren zó slecht, dat de regen naar binnen kletterde, zodat de bovenbedden onbruikbaar waren en de vloer bedekt was door plassen water.

De grond in het kamp was dor, in de winter modder of ijs, in de zomer zand en stof en kiezel. Er wentelde geen worm doorheen, er fladderde geen vlinder, er vloog geen libel. Geen mus kwam er een zaadje zoeken, geen vogel viel het in, ergens neer te strijken op een paal of een plank en er 'piep' te zeggen, 'goemorgen'. Alleen buiten het prikkeldraad, achter een andere rij prikkeldraad, werd wat boerenkool verbouwd of groente voor de SS.¹

Het *Sternlager* dat zich op dat troosteloos stuk Lüneburger heide bevond, leek in zoverre op Westerbork en op het *Judendurchgangslager* Vught in zijn eerste periode, dat de Joden hun kleding, hun dekens en enige bagage mochten behouden, dat zij niet kaalgeschoren werden en dat de gezinnen bij elkaar bleven. Wel te verstaan: de mannen en de vrouwen (die laatsten met de jonge kinderen bij zich) waren in aparte barakken ondergebracht² – zij konden elkaar in het begin van de avond een uur ontmoeten: om kwart voor acht moest elk naar zijn eigen barak terug.

In elke barak (afmetingen: 40 bij 8½ meter) waren aanvankelijk honderdvijftig personen ondergebracht, van juli '44 af werden het er ca. driehonderd. Er was een woongedeelte en een slaapgedeelte; in het slaapgedeelte stonden de bedden twee boven elkaar. In elke barak was voorts maar één wc – vijf barakken samen hadden één *Waschraum*. Aanvankelijk was het kamp, aldus Herzberg, 'kraakhelder'³ en men had het er, zij het met veel narigheid, kunnen uithouden als er een dragelijk regime had geheerst, als men niet buitensporig lang had moeten werken en als men voldoende te eten had gekregen.

Wat het regime betreft: er was de SS'ers voorgeschreven dat zij *deze* Joden die in beginsel voorbestemd waren, Duitsland te verlaten, niet mochten mishandelen, laat staan doden – gevallen van ernstige mishandeling zijn schaars geweest en er is in Bergen-Belsen slechts één Jood neergeschoten, bij vergissing. Maar de SS'ers die in de regel uit de kampstaven van andere

¹ A. J. Herzberg: *Amor fati. Zeven opstellen over Bergen-Belsen* (1946), p. 45. Wij hebben de tweede alinea in de verleden tijd gesteld. ² In de loop van '44 kwamen er ook twee aparte barakken voor ouden van dagen: de boven vijf-en-zestigjarigen.

³ A. J. Herzberg in *O en V*, dl. III, p. 228.